

Position paper *Onderzoek informeel moskeeonderwijs*

Trees Pels

Ahmed Hamdi

Position paper

Onderzoek informeel moskeeonderwijs

Trees Pels
Ahmed Hamdi

Utrecht, 12 februari 2020

In deze position paper gaan we allereerst in op de opdracht van de parlementaire onderzoekingscommissie ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen en het onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut in dat verband. Vervolgens bespreken we het moskeeonderwijs in Nederland en de resultaten van onze diverse onderzoeken en betekenis daarvan. Tot slot doen we een aantal suggesties voor de toekomst.

Ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen

Het doel van de commissie is om meer inzicht te krijgen in ongewenste beïnvloeding van maatschappelijke en religieuze organisaties in Nederland, zoals moskeeën, uit onvrije landen. De commissie wil ook inzicht krijgen in effectieve maatregelen om deze invloed te doorbreken. Hoewel het Verwey-Jonker Instituut sinds 2005 een aantal (kleinschalige) onderzoeken heeft uitgevoerd naar moskeeonderwijs in Nederland ging geen van deze onderzoeken over de beïnvloeding van dit onderwijs uit onvrije landen. Op basis van deze onderzoeken is het voor ons ook niet mogelijk uitspraken te doen over het voorkomen van ongewenste beïnvloeding.

De onderzoeken zijn uitgevoerd in opdracht van de gemeenten Rotterdam, Amsterdam en Utrecht naar de situatie en ontwikkelingen bij een aantal moskeeën rondom de lessen die daar werden verzorgd. Het waren steeds onderzoeken met een specifieke vraagstelling in een lokale en tijdsgebonden context. Het Verwey-Jonker Instituut heeft geen grootschalig of langdurig onderzoek verricht naar informeel moskeeonderwijs, maatschappelijke of religieuze activiteiten van moskeeën in Nederland. Zulk onderzoek ontbreekt vrijwel geheel in Nederland.¹ Om tot een actueel en representatiever inzicht in het moskeeonderwijs of de maatschappelijke activiteiten van moskeeën te komen zou dergelijk onderzoek wel gewenst zijn.

---

1 Een promotieonderzoek over Turks moskeeonderwijs uitgezonderd (Sözeri et al.2015-2020).

De behoefte aan particulier islamitisch onderwijs

Nederland kent ruim 500 moskeeën waarvan de meesten een/enkele dagdelen per week religieuze educatie aanbieden aan kinderen van tussen 4 en 14 jaar. Precieze gegevens zijn er niet, maar naar onze indruk² volgt de meerderheid van islamitische kinderen in Nederland een vorm van informeel onderwijs bij een moskee en ook steeds vaker bij andere type verenigingen of stichtingen. Het aanbod aan religieuze educatie (dat naast kennis van de koran ook veelal kennis van het Arabisch en door de religie geïnspireerde morele vorming omvat) voldoet aan een grote behoefte bij islamitische ouders.

De zoektocht naar goed religieus onderwijs bezorgt ouders echter niet zelden hoofdbrekens, omdat het beschikbare aanbod niet altijd de (pedagogische) kwaliteit heeft die zij voor hun kinderen willen. Particuliere moskeescholen hebben de afgelopen decennia zeker aan kwaliteit gewonnen, maar worstelen niettemin met de vormgeving van hun onderwijs. Het levert vaak nog te weinig op, de lesstijl is vaak nog te autoritair, en de verbinding met de leefwereld van kinderen buiten de moskee komt moeizaam tot stand. Terwijl islamitische ouders van nu hogere verwachtingen hebben. Bijvoorbeeld niet Arabisch maar Nederlands als voertaal, aandacht voor de Nederlandse context en een pedagogiek die meer in lijn is met de interactieve lesstijl op de basisschool.

De onderzoeken van het Verwey-Jonker instituut

Het Verwey-Jonker instituut is één van de weinige onderzoeksorganisaties in Nederland die een aantal onderzoeken naar moskeeonderwijs heeft uitgevoerd. Onderzoek op dit terrein is schaars, zowel in Nederland als daarbuiten.

De opdrachten van respectievelijk de gemeenten Rotterdam, Amsterdam en Utrecht kwamen voort uit zorgen over de invloeden van dit particuliere, door vrijwilligers uitge-

---

2 Gebaseerd op verschillende opvoedonderzoeken onder islamitische ouders en gesprekken met vertegenwoordigers van islamitische organisaties in Nederland.

voerde, informele onderwijs op de leerlingen. De aard van de zorgen is gewijzigd in de loop van de tijd. In het begin van de eeuw was er vooral publieke aandacht voor incidenten met lijfstraffen, maar geleidelijk verschoof het accent naar incidenten die op anti-integratieve tendensen duiden. In onze onderzoeken keken we steeds naar zowel het pedagogisch-didactische klimaat als naar de mate en wijze waarop de verhouding met de bredere maatschappij in de lessen aan de orde komt: wordt er een verbinding nagestreefd tussen de leefwerelden van kinderen of leren zij impliciet of expliciet afstand houden?

De opeenvolgende onderzoeken verschillen naar het uitgangspunt van de opdracht. De gemeenten Rotterdam en Amsterdam wilden onderzoek (onder drie resp. negen moskeeën) dat expliciet ten dienste zou staan van samenwerking gericht op pedagogische vernieuwing. In de twee onderzoeken voor de gemeente Utrecht, bij Stichting alFitrah, lag het accent achtereenvolgens op onderzoek als middel voor het opbouwen van een werkrelatie waarbij alFitrah meer openheid zou bieden, en onderzoek naar de invloeden van de Stichting op deelnemers en de omgeving, uit zorg om mogelijke misstanden.

De specifieke context van de opdrachten had gevolgen voor de uitvoering van de onderzoeken. De opdrachten kwamen tot stand vanuit maatschappelijke zorgen en de wens van de gemeenten om een samenwerkingsrelatie op te bouwen. Behalve bij het laatste onderzoek naar alFitrah lag de focus niet op misstanden in het verleden maar op de mogelijkheden de onderwijskwaliteit te verbeteren. Bij de betrokken moskeeën waren er soms vragen en zorgen over de noodzaak van het onderzoek en de wijze waarop het kon worden uitgevoerd. Om draagvlak te creëren en behouden werden keuzen voor te observeren lessen, te interviewen leerkrachten, ouders en leerlingen in samenspraak gemaakt.

Het Verwey-Jonker Instituut heeft steeds binnen de mogelijkheden van de opdrachten en de geboden medewerking van de betrokken moskeeën het onderzoek op transparante wijze uitgevoerd. In de afzonderlijke onderzoeksrapportages zijn de werkwijzen en de eventuele beperkingen daarin steeds toegelicht.

In het Rotterdamse en Amsterdamse onderzoek stond beschrijving van de stand van zaken (volgens de criteria van pedagogisch-didactische kwaliteit en binding met de bredere samenleving) en van de behoeften van de moskeeën aan ondersteuning voorop, evenals het openen van de dialoog met moskeeën hierover. In Rotterdam vormde een geval van lijfstraffen de directe aanleiding voor het onderzoek (2005-2006), maar was het doel het gezamenlijk werken aan het voorkomen van zulke misstanden in de toekomst. Naast de moskee waar het incident had plaatsgevonden werden ook twee andere moskeeën bereid gevonden mee te werken. Door onze aanpak, via lesobservaties, gesprekken met besturen, leerkrachten, leerlingen, ouders en sleutelfiguren in de omgeving, en de bestudering van lesmaterialen, ontstond een divers, veelzijdig en ook kritisch beeld.

In Amsterdam gold eenzelfde uitgangspunt, het geven van een aanzet tot een proces van pedagogische innovatie. Het onderzoek betrof een korte verkenning onder alle negen moskeescholen in stadsdeel West (2017), om basisgegevens over de moskeelessen in beeld te brengen, evenals de visie en behoeften van de moskeebesturen op mogelijkheden de onderwijskwaliteit te verbeteren. De belangrijkste bevinding van deze verkenning was dat de meerderheid van de moskeeën in het stadsdeel de noodzaak zag van verdere verbetering van hun lessen en hieraan samen met andere moskeeën en de gemeente aan wilden werken.

Het onderzoek naar de lessen vanuit de salafistische organisatie alFitrah bestond uit twee delen. Onderzoek 1 (2016) ging over de pedagogisch-didactische kwaliteit van het onderwijs aan 4-14 jarigen. In de rapportage stelden wij dat het onderwijs professioneel

was in die zin dat het aan belangrijke pedagogische randvoorwaarden voldoet, bijvoorbeeld door de gedegen begeleiding van de (vrijwillige) leerkrachten en een doordachte aanpak van ouderbetrokkenheid. Tegelijk waarschuwden wij voor de dogmatische benadering, die kritische reflectie en eigen meningsvorming van kinderen ontmoedigt en maatschappelijke participatie kan belemmeren. We concludeerden daarom dat de lessen belangrijke risico's voor de ontwikkeling van kinderen opleveren.

Mede omdat er ook op andere gronden zorgen waren over de organisatie, met name over signalen van overschrijding van de regels van de Nederlandse rechtsstaat, gaf de gemeente Utrecht een opdracht tot een verdiepend vervolgonderzoek. De focus lag ditmaal op de visie van buitenstaanders (zoals –ouders van- ex-leerlingen, sleutelfiguren in de wijk, vertegenwoordigers van andere islamitische organisaties, schooldirecteuren, jongerenwerkers) op de invloeden van de organisatie op deelnemers en de omgeving. Naast de lessen aan kinderen ging het daarbij ook om de educatie voor volwassenen en om andere activiteiten van alFitrah, zoals de hulpverleningstak. Overigens werkte alFitrah niet meer aan dit tweede onderzoek mee, omdat men zich fel keerde tegen onze kritische kanttekeningen in het eerste onderzoek.

Opnieuw kwam naar voren dat alFitrah weliswaar relatief professioneel te werk gaat in haar onderwijs, maar dat er een keerzijde is. De aangeleerde denkbeelden en gedragsnormen leiden ertoe dat het voor de leerlingen vooral op sociaal vlak moeilijker wordt om aansluiting te vinden bij anderen buiten hun eigen geloofskring. De organisatie biedt de leerlingen kennis en vorming en een vorm van sektarische geborgenheid, die de behoefte aan erbij horen bevredigt. Maar de ontwikkeling tot democratisch burgerschap van deelnemers en hun participatie in de samenleving kan door de zelf-uitsluitende, en deels anti-democratische houding van alFitrah ernstig worden belemmerd. Ook signaleren we andere ontwikkelingsrisico's, bijvoorbeeld op psychische problemen, belemmering van onderlinge relaties en van de maatschappelijke participatie. En daarnaast

concluderen we dat alFitrah bijdraagt aan ongelijkwaardigheid van vrouwen en hun empowerment ontmoedigt. Op macroniveau zien we risico's voor de sociale cohesie in de samenleving, evenals mogelijk voor de rechtsorde.

Risico's van professioneel lesaanbod vanuit fundamentalistische organisaties

Wij beschouwen de combinatie van professionaliteit en anti-integratieve invloeden bij alFitrah als een riskant mengsel: veel ouders komen af op de professionele uitstraling van alFitrah omdat deze in mainstream moskeescholen vaak ontbreekt. Hiermee trekt alFitrah ook leerlingen aan uit gezinnen die niet de rechtlijnige geloofsleer aanhangen die alFitrah uitdraagt.

Het risico is dat de fundamentalistische boodschap van alFitrah steeds breder verspreid raakt, waardoor een toenemend aantal kinderen afstand leert houden van de Nederlandse samenleving en haar instituties. Mogelijk geldt dit ook voor andere, soortgelijke organisaties

De AIVD waarschuwde er in haar jaarrapport 2018 voor dat radicale invloeden binnen het islamitisch (weekend)onderwijs tot vervreemding van de samenleving kunnen leiden bij kinderen en jongvolwassenen. Dit kan hun participatiekansen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt schaden, bijdragen aan (zelf)uitsluiting en mogelijk ook radicale ideeën voeden. Terwijl de meeste Islamitische ouders er aan hechten dat hun kinderen, naast een goede moreel-religieuze vorming, ook goed wortelen in Nederland. Veel ouders, zo weten we ook uit opvoedingsonderzoek, vinden het echter moeilijk om hen te begeleiden bij het ontwikkelen van zo'n 'dubbele loyaliteit'. Het belang daarvan is niettemin groot: volgens veel (inter)nationaal onderzoek biedt die de beste kansen op een gunstige kindontwikkeling en integratie.

Ondersteuning van mainstream islamitisch onderwijs bij professionalisering

Zoals onze verschillende studies aangeven is er een grote behoefte bij ouders en jongeren aan informeel islamitisch onderwijs. Ook is er bij islamitische organisaties een toenemende behoefte waar te nemen aan een kwaliteitsslag van dit onderwijs.

Volgens ons is de toename van radicale invloeden op kinderen mede te stuiten door pedagogische innovatie van het bredere islamitische educatieve aanbod. Daarom hameren wij al langer op het belang van versterking van mainstream moskeeën in hun beweging naar pedagogische innovatie, zodat ouders en jongeren kwalitatief verantwoorde alternatieven hebben, die meer dan nu onderdeel zijn van de brug tussen de verschillende leerwerelden van kinderen.

Onze belangrijkste aanbeveling in het alFitrah rapport van 2019 is dan ook dat organisaties die daar behoefte aan hebben ondersteuning verdienen in hun proces van pedagogische innovatie. Uit contacten die we in onze onderzoeken hebben met moskeeën, blijkt dat de motivatie groot is voor verdere ontwikkeling van hun onderwijs. In meerdere organisaties lijken hiertoe ook (beperkte) stappen te worden ondernomen, maar een brede kwaliteitsontwikkeling is tot nu toe uitgebleven. De op vrijwilligers draaiende organisaties hebben daar zelf vaak niet de kennis, ervaring, capaciteiten en middelen voor. Daarnaast is het moskeelandschap in Nederland behoorlijk versnipperd, wat een brede gezamenlijke ontwikkeling bemoeilijkt.

Uiteraard is vooral de islamitische gemeenschap zelf aan zet bij het realiseren van verandering. Maar er is, kortom, behoefte aan ondersteuning, bijvoorbeeld bij het leren van goede praktijken elders en bij het ontwikkelen van een kwaliteitstoets. Wij pleiten daarom voor innovatiepilots vanuit moskeeorganisaties die ondersteund zouden kunnen worden door de landelijke of lokale overheid of andere maatschappelijke partners. Het maatschappelijk belang is groot om te komen tot een professioneel en pedagogisch-verantwoord aanbod van moskeeeonderwijs dat aansluit bij de wensen van ouders en de hedendaagse Nederlandse samenleving. Nederland kent een lange

traditie van samenwerking met levensbeschouwelijke organisaties. De scheiding tussen kerk en staat laat een dergelijke samenwerking ook toe, mits sprake is van maatschappelijke activiteiten. En dat is hier het geval: het gaat om pedagogische verbetering, die bovendien aansluit bij belangrijke doelen van overheidsbeleid, zoals verbinding tussen bewoners en een gunstig pedagogisch klimaat voor kinderen.

De gemeente Utrecht heeft inmiddels aangegeven de aanbeveling om innovatie te ondersteunen te zullen oppakken. In de Raadsbrief d.d. 27-09-2019, waarin B&W reageert op het alFitrah rapport van 2019, staat daarover: 'In het Utrechtse moskeebesturenoverleg zullen we in overleg met onze partners hier invulling aan geven.'

Minister Koolmees van SZW verwijst in de Kabinetsreactie op het rapport (d.d. 20-01-2020) naar de aanbeveling aan de islamitische gemeenschappen om in het gat in de markt van Arabische lessen en islamitisch kennis te springen. Uit de brief: 'Hierover wordt reeds het gesprek gevoerd met enkele vertegenwoordigers uit die gemeenschappen. Daarnaast doet het rapport de overheid de aanbeveling om dit soort initiatieven tot alternatief aanbod vanuit de gemeenschappen te ondersteunen. Van deze aanbeveling neem ik met interesse kennis, uiteraard met oog voor de scheiding tussen kerk en staat die we in Nederland kennen. Over het versterken van de veerkracht en weerbaarheid wissel ik dan ook graag met u van gedachten in een door uw Kamer aangevraagd plenair debat over salafisme.'

Initiatief van enkele moskeeorganisaties en KIS: innovatiepilot

Ondanks dat er de afgelopen jaren verspreid door het land verschillende initiatieven zijn genomen, ontbreekt het aan een onderbouwd kwaliteitskader dat moskeeën richting kan bieden. Recent is vanuit enkele moskeeorganisaties het initiatief genomen om te komen tot een pilot gericht op het verbeteren van de kwaliteit van informeel moskeeeonderwijs. Het Kennisplatform Integratie & Samenleving zal het proces, waarmee ook de ontwikkeling van een kwaliteitskader wordt beoogd, ondersteunen. Later dit jaar worden hiervan de eerste uitkomsten verwacht.

Verwey-Jonker Instituut
Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T (030) 230 07 99
E secr@verwey-jonker.nl
I www.verwey-jonker.nl

VERWEY-JONKER INSTITUUT

Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht

T 030 230 07 99

F 030 230 06 83

E secr@verwey-jonker.nl